

### **Flexió nominal:**

- Adjectius de la 3a declinació
- Adjectius / Pronoms demostratius

### **Flexió verbal:**

- El subjuntiu
- Present de subjuntiu
- Imperfet de subjuntiu
  - de la conjugació regular
  - del verb *sum*

### **L'adverbi**

### **Sintaxi**

- Complements circumstancials de temps

## FLEXIÓ NOMINAL

- **Adjectius de la 3a declinació**

Els adjectius que segueixen la 3a declinació es classifiquen en els tipus següents, d'acord amb el criteri que proporciona els seu enunciat, és a dir, la varietat de terminacions que poden presentar en el nominatiu singular:

- adjectius de dues terminacions,

una per al nominatiu singular masculí i femení

una per al nominatiu singular netre

els quals adopten sempre les terminacions de tema en *...i*:

*gravis -e*

- adjectius de tres terminacions,

una per al nominatiu singular masculí

una per al nominatiu singular neutre

una per al nominatiu singular netre

els quals també adopten sempre les terminacions de tema en *...i*:

*celer -eris -ere*

- adjectius d'una sola terminació,

tant per al nominatiu singular masculí com femení i neutre

entre els quals

uns segueixen la declinació del substantius de tema en *...i*:

*ingens -ntis / felix -icis*

uns altres segueixen la declinació del substantius de tema en consonant:

*uetus -eris / diues -itis / ...*

Els adjectius de dues terminacions      *gravis -e*

tenen al nominatiu singular

- una terminació *...is* per al masculí i femení (que també presenten en el vocatiu singular d'aquests gèneres)

- una terminació *...e* per al neutre (que també presenten en el vocatiu singular i acusatiu singulars d'aquest gènere)

i es declinen com els substantius temes en -i

(ablatiu singular en *i*).

Els adjectius de tres terminacions      *celer -eris -ere*

constitueixen un subtipus dels adjectius de dues terminacions,

ja que només es diferencien d'aquests pel fet que presenten una terminació *...er* per al nominatiu (i vocatiu) singular masculí

Els adjectius d'una terminació

per al nominatiu singular masculí, femení i neutre

presenten en el seu enunciat aquest nominatiu i a continuació la terminació del genitiu,

però no es poden confondre amb l'enunciat d'un substantiu pel fet que no inclou com aquest l'abreujament de gènere:

*ingens -ntis*: gran      < >      *gens -ntis* (f.): llinatge

*felix -icis*; *feliç*      < >      *radix -icis* (f.): arrel

*uetus -eris*: vell      < >      *latus -eris* (n.): costat

*diues -itis*: ric      < >      *hospes -itis* (m.): hoste

Aquesta terminació única. com s'ha dit, serveix per als tres gèneres. Ara bé, com que els neutres han de tenir l'acusatiu singular igual que el nominatiu i els seus casos nominatiu, vocatiu i acusatiu plural han d'acabar en *...a*, en els casos esmentats aquests adjectius tenen dues terminacions, una per al masculí i femení i l'altra per al neutre.

Es subdivideixen en dues classes o subtipus, segons si són de tema en consonant o de tema en *...i*:

Adjectius d'una sola terminació i de tema en <i>...i</i>	<i>ingens -ntis / felix -icis</i>
- genitiu plural	en <i>...ium</i>
- nominatiu, vocatiu i acusatiu neutre plural	en <i>...ia</i>
Adjectius d'una sola terminació i de tema en consonant	<i>uetus -eris / diues -itis</i>
- genitiu plural	en <i>...um</i>
- nominatiu, vocatiu i acusatiu neutre plural	en <i>...a</i>
- ablatiu singular	en <i>...e</i>

Paradigmes

	m / f	n		m	f	n
	<i>pesat; greu</i>			<i>ràpid</i>		
nom sg	grauis	graue	celer	celeris	celere	
voc sg	grauis	graue	celer	celeris	celere	
ac sg	grauem	graue	celerem	celerem	celere	
gen sg	grauis	grauis	celeris	celeris	celeris	
dat sg	grai	grai	celeri	celeri	celeri	
abl sg	grai / e	grai / e	celeri / e	celeri / e	celeri / e	
nom pl	grauis	grauia	celeres	celeres	celeria	
voc pl	grauis	grauia	celeres	celeres	celeria	
ac pl	grauis	grauia	celeres	celeres	celeria	
gen pl	grauium	grauium	celerium	celerium	celerium	
dat pl	grauibus	grauibus	celeribus	celeribus	celeribus	
abl pl	grauibus	grauibus	celeribus	celeribus	celeribus	

	m / f	n		m / f	n
--	-------	---	--	-------	---

	<i>feliç</i>		<i>gran</i>	
nom sg	felix	felix	ingens	ingens
voc sg	felix	felix	ingens	ingens
ac sg	felicem	felix	ingentem	ingens
gen sg	felicis	felicis	ingentis	ingentis
dat sg	felici	felici	ingenti	ingenti
abl sg	felici / e	felici / e	ingenti / e	ingenti / e

nom pl	felices	felicia	ingentes	ingentia
voc pl	felices	felicia	ingentes	ingentia
ac pl	felices	felicia	ingentes	ingentia
gen pl	felicium	felicium	ingentium	ingentium
dat pl	felicibus	felicibus	ingentibus	ingentibus
abl pl	felicibus	felicibus	ingentibus	ingentibus

Segueixen aquests models

<p>els adjectius</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>- de nom. en ...ax: <i>audax -acis</i>: audaç</li> <li>- de nom. en ...ix: <i>victrix -icis</i>: vencedora</li> <li>- de nom. en ...ox: <i>atrox -ocis</i>: atroç</li> <li style="padding-left: 40px;"><i>ferox -ocis</i>; feroç</li> </ul>	<p>els adjectius gentilicis</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>de nom. en ...as</li> <li>i gen. en ...atis: <i>Arpinas -atis</i>: de Arpí</li> <li>de nom. en ...is</li> <li>i gen. en ...itis: <i>Samnis -itis</i>: samnita</li> </ul>	<p>alguns adjectius aïllats:</p> <ul style="list-style-type: none"> <li><i>anceps -cipitis</i>: incert</li> <li><i>duplex -icis</i>: doble</li> <li><i>locupletis -etis</i>: ric</li> <li><i>par, paris</i>: igual</li> <li><i>praeceps -cipitis</i>: precipitat</li> <li><i>simplex -icis</i>: senzill</li> </ul>
---	---	--

	m / f	n		m / f	n
	<i>vell</i>			<i>ric</i>	
nom sg	uetus	uetus		diues	diues
voc sg	uetus	uetus		diues	diues
ac sg	ueterem	uetus		diuitem	diues
gen sg	ueteris	ueteris		diuitis	diuitis
dat sg	ueteri	ueteri		diuiti	diuiti
abl sg	ueterere	ueterere		diuite	diuite
nom pl	ueteres	uetera		diuites	diuitia
voc pl	ueteres	uetera		diuites	diuitia
ac pl	ueteres	uetera		diuites	diuitia
gen pl	ueterum	ueterum		diuitum	diuitum
dat pl	ueteribus	ueteribus		diuitibus	diuitibus
abl pl	ueteribus	ueteribus		diuitibus	diuitibus

Segueixen aquesta declinació

els adjectius següents (la major part dels qual no s'utilitzen al plural neutre.):

*caelebs -libis*: solter

*particeps -ipis*: partícip

*princeps -ipis*: primer

*pubes, -eris*: púber

*deses -idis*: ociós

*sospes, -itis*: lliure, sa i estalvi

*superstes, -itis*: supervivent

*compos -otis*: possessor

*pauper -eris*: pobre

Alguns adjectius d'aquest tipus, no obstant, tenen el genitiu plural en *...um* però l'ablatiu singular en *...i*:

*inops -opis*: mancat de

*supplex -icis*: suplicant

*memor -oris*: que recorda

- **Adjectius / Pronoms demostratius**

El terme *demonstratiu* s'aplica als adjectius o pronoms que serveixen no solament per assenyalar –en llatí *demonstrare*– un individu o cosa en relació amb qui parla (funció díctica), sinó també per a fer al·lusió a algú o a alguna cosa ja esmentada –bé explícitament, bé implícitament– en el context ampli de la frase (funció anafòrica).<sup>1</sup>

En llatí hi ha sis adjectius / pronoms demostratius, que des del punt de vista semàntic es classifiquen de la següent manera:

- tres demostratius pròpiament dits,

també anomenats díctics:

*hic haec hoc*

*aquest , aquest , això*

*este / éste , esta / ésta , esto*

*iste ista istud*

*aqueix , aqueixa , açò*

*ese / ése , esa / ésa , eso*

*ille illa illud*

*aquell , aquella , allò*

*aquel / aquél , aquella / aquélla , aquello*

- un demostratiu anafòric,

també dit demostratiu gramatical:

*is ea id*

*is*, com a pronom, pot traduir-se per *aquest*, o *aquell*, o *ell*

- dos demostratius d'identitat:

un emfàtic

*ipse ipsa ipsum*

*ipse*, com a pronom, pot traduir-se per *ell mateix*

un anafòric

*idem eadem idem*

*idem* (m.), com a pronom, pot traduir-se per *el mateix*,

<sup>1</sup> Els termes 'díctic' i 'anafòric' deriven respectivament dels verbs grecs que signifiquen *indicar, mostrar* o *assenyalar* (δείκνυμι [deíknymi]) i *tornar enrere* (ἀναφέρω, [anaphéro]).



Els demostratius són sempre 'adjectius / pronoms' perquè necessàriament han d'aparèixer

o bé com a adjectius,

quan acompanyen un substantiu:

*Ille miles pugnat.*

Aquell soldat està lluitant.

o bé com a pronoms,

quan substitueixen un substantiu,

o nom (d'ací el terme *pronom*),

esmentat abans o bé sobreentés:

*Ille pugnat.*

Aquell està lluitant.

on *ille* es refereix a *miles* i el substitueix

Pel que fa a la seva flexió, els adjectius / pronoms demostratius presenten,

- d'una banda, característiques morfològiques pròpies,

com són el fet de presentar

- el nominatiu singular masculí acabat en *e*, en tres dels sis adjectius / pronoms: *iste, ille, ipse*

- el nominatiu i acusatiu singulars neutres acabats (menys per a *ipse ipsa ipsum*) en *d*,

la qual és visible en *illud, istud, id*,

i ha desaparegut en raó d'una transformació fonètica

en *hoc* (que deriva de *hod-ce*)

en *idem* (que deriva de *id-dem*)

- d'altra banda, morfemes diferenciats per a cada gènere en la majoria dels casos (a l'igual del adjectiu qualificatiu),

però no

- en el genitiu singular, que sempre pren la terminació *ius* per a masculí, femení i neutre

- en el datiu singular, que sempre presenta la terminació *i* també per a tots tres gèneres

La resta de flexió coincideix en gran part amb la dels adjectius de tres terminacions i del tipus *...us -a -um*, com *bonus bona bonum*,

(la declinació del qual apareix juntament amb les taules de més endavant que presenten la flexió dels sis adjectius / pronoms demostratius).

D'altra banda, els adjectius / pronoms demostratius comparteixen amb la resta dels pronoms el fet de no presentar un vocatiu morfològicament diferenciat. Per a la interpel·lació s'emprava el nominatiu (anomenat per aquesta raó nominatiu exclamatiu), de manera semblant a l'ús concret del català *Aquest!* / *Aquell!*

nom sg	ille	illa	illud
ac sg	illum	illam	illud
gen sg	illius	illius	illius
dat sg	illi	illi	illi
abl sg	illo	illa	illo

iste	ista	istud
istum	istam	istud
istius	istius	istius
isti	isti	isti
isto	ista	isto

hic	haec	hoc
hunc	hanc	hoc
huius	huius	huius
huic	huic	huic
hoc	hac	hoc

nom pl	illi	illae	illa
ac pl	illos	illas	illa
gen pl	illorum	illarum	illorum
dat pl	illis	illis	illis
abl pl	illis	illis	illis

isti	istae	ista
istos	istas	ista
istorum	istarum	istorum
istis	istis	istis
istis	istis	istis

hi	hae	haec
hos	has	haec
horum	harum	horum
his	his	his
his	his	his

^ ^ ^

nom sg	bon us	bon a	bon um
ac sg	bon um	bon am	bon um
gen sg	bon i	bon ae	bon i
dat sg	bon o	bon ae	bon o
abl sg	bon o	bon a	bon o

hi·ce	hae·ce	hod·ce
hum·ce	ham·ce	hod·ce

hui·ce	hui·ce	hui·ce
ho·c	ha·c	ho·c

nom pl	bon i	bon ae	bon a
ac pl	bon os	bon as	bon a
gen pl	bon orum	bon arum	bon orum
dat pl	bon is	bon is	bon is
abl pl	bon is	bon is	bon is

hae·c
hae·c

hic haec hoc

aquest, aquesta, això

pronom	<i>Hic pugnatus.</i>	Aquest lluita.
adjectiu	<i>Hic miles pugnatus.</i>	Aquest soldat lluita

*hic, haec, hoc* es el demostratiu de la persona; indica allò que està a prop del que parla o escriu, en l'espai, en el temps o en el pensament:

<i>haec urbs</i>	aquest ciutat	> aquesta ciutat on som
<i>hic dies</i>	aquest dia	> avui
<i>hic annus</i>	aquest any	> l'any en curs
<i>haec fabula</i>	aquesta comèdia	> la comèdia que ara representem
<i>hae manus</i>	aquestes mans	> les meves mans
<i>hi mores</i>	aquests costums	> els costums del nostre temps

- El demostratiu *hic haec hoc* és l'únic que presenta formes acabades en *-c*, restes d'una antiga partícula dística *-ce*, que només es conserva també en el terme *ecce*, ('vet aquí' o 'heus ací')
- En el plural, tots els casos menys el nominatiu i l'acusatiu neutres (*haec*) presenten les mateixes terminacions que l'adjectiu *bonus -a-um*.
- En el singular, també prenen com a base aquestes terminacions l'acusatiu masculí i femení *hunc* i *hanc*, que procedeixen de *hum-ce* i *ham-ce* l'ablatiu en tots tres gèneres, masculí i neutre *hoc* i femení *hac*, que procedeixen de *hod-ce* i *had-ce*

ist ista istud

aqueix, aqueixa, això / aquest, aquesta, això

pronon:	<i>Iste pugnat.</i>	Aqueix / Aquest lluita.
adjectiu:	<i>Iste mles pugnat.</i>	Aqueix / Aquest soldat lluita.

*ist ista istud*, demostratiu de la 2a persona, indica allò que està a prop d'aquell amb qui es parla, o que es relaciona de forma directa o indirecta amb ell:

<i>ista auctoritas</i>	aqueixa / aquesta autoritat	> aqueixa / aquesta autoritat (de la qual estàs investit)
<i>iste liber</i>	aqueix / aquest llibre	> aqueix / aquest llibre (que tu tens o al qual et refereixes)

- Aquest valor de 2a persona no era gaire fort, per la qual cosa sovint es reforçava amb els adjectius possessius *tuus* i *vester*:

*Ista tua soror*                      Aqueixa / Aquesta germana teva'

- Com que *hic* va anar perdent el seu valor demostratiu, *iste* es va usar, de vegades, per referir-se a la 1a persona; finalment, *iste* va substituir *hic* (*eccum iste* > català 'aquest'), i, per la seva banda, va ser substituït per *ipse*, almenys al llatí hispànic (*eccum ipse* > català 'aqueix').
- Al llenguatge dels advocats, *iste* es va fer servir per designar la part contrària. Aquest ús va determinar que, a poc a poc, *iste* adquirís un valor pejoratiu d'ironia o de menyspreu, que es va estendre al llenguatge corrent:

*Iste*                                      Aquest individu / Aquest home menyspreable, etc.

*Ista sententia*                      Aquesta opinió ximple / absurda, etc.

- iste* està format de *is* i de la partícula *-te*, que és allò que es declina.

ille illa illud

aquell, aquella, allò / ell, ella, allò

pronoms:	<i>Ille pugnatus.</i>	Aquell / Ell lluita.
adjectiu:	<i>Ille miles pugnatus.</i>	Aquell soldat lluita.

*ille illa illud* és el demostratiu de 3a persona i expressa allò que és més o menys lluny d'ambdós interlocutors, en l'espai o en el temps:

<i>illa tempora</i>	aquells temps
<i>illa insula</i>	aquella illa

- De vegades es feia servir amb valor emfàtic, per designar persones, coses o fets cèlebres:

<i>Romulus ille</i>	El gloriós Ròmul
<i>Medea illa</i>	La famosa Medea
<i>Illud Catonis honestum est.</i>	la famosa dita de Cató és honorable.

- La manca d'un pronom personal específic en llatí per a la tercera persona va provocar que el demostratiu *ille* –és a dir, la persona de qui es parla– actués sovint com a subjecte d'un verb en forma personal (de manera paral·lela a *ego* i *tu*), de manera que és en aquest demostratiu *ille illa illud* on es troba per a la majoria de les llengües romàniques l'origen del pronom personal de tercera persona (*ell / ella / ells / elles*), així com de l'article determinat (*el / la / els / les*). En efecte, *ille* tenia de vegades en llatí un valor anàleg al de l'article i al del pronom personal de 3a persona en català (sobretot si apareixia en contraposició amb les altres dues persones), un valor aquest que era més freqüent amb el nominatiu:

<i>Antipater ille Sidonius</i>	Antipatre el Sidoni,
--------------------------------	----------------------

i aquesta tendència va fer que *ille* es convertís, amb el temps, en l'article i el pronom catalans *el* i *ell*.

Per substituir *ille* com a demostratiu, es va emprar el pronom reforçat *eccum ille*, que donaria lloc a 'aquell'.

nom sg	ipse	ipsa	ipsum
ac sg	ipsum	ipsam	ipsum
gen sg	ipsius	ipsius	ipsius
dat sg	ipsi	ipsi	ipsi
abl sg	ipso	ipsa	ipso

is	ea	id
eum	eam	id
eius	eius	eius
ei	ei	ei
eo	ea	eo

idem	eadem	idem
eundem	eandem	idem
eiusdem	eiusdem	eiusdem
eidem	eidem	eidem
eodem	eadem	eodem

nom pl	ipsi	ipsae	ipsa
ac pl	ipsos	ipsas	ipsa
gen pl	ipsorum	ipsarum	ipsorum
dat pl	ipsis	ipsis	ipsis
abl pl	ipsis	ipsis	ipsis

ii o		
ei	eae	ea
eos	eas	ea
eorum	earum	eorum
eis o	eis o	eis o
iis	iis	iis
eis o	eis o	eis o
iis	iis	iis

iidem o		
eidem	eaedem	eadem
eosdem	easdem	eadem
eorundem	earundem	eorundem
eisdem o	eisdem o	eisdem o
iisdem	iisdem	iisdem
eisdem o	eisdem o	eisdem o
iisdem	iisdem	iisdem

nom sg	bon us	bon a	bon um
ac sg	bon um	bon am	bon um
gen sg	bon i	bon ae	bon i
dat sg	bon o	bon ae	bon o
abl sg	bon o	bon a	bon o

<u>is</u> ·dem	ea·dem	<u>id</u> ·dem
<u>eum</u> ·dem	<u>eam</u> ·dem	<u>id</u> ·dem
eius·dem	eius·dem	eius·dem
ei·dem	ei·dem	ei·dem
eo·dem	ea·dem	eo·dem

nom pl	bon i	bon ae	bon a
ac pl	bon os	bon as	bon a
gen pl	bon orum	bon arum	bon orum
dat pl	bon is	bon is	bon is
abl pl	bon is	bon is	bon is

dat pl
abl pl

iidem o		
ei·dem	eae·dem	ea·dem
eos·dem	eas·dem	ea·dem
<u>eorum</u> ·dem	<u>earum</u> ·dem	<u>eorum</u> ·dem
eis·dem o	eis·dem o	eis·dem o
iis·dem	iis·dem	iis·dem
eis·dem o	eis·dem o	eis·dem o
iis·dem	iis·dem	iis·dem

*is ea id*

aquest, aquesta, això / ell, ella, allò

pronom:	<i>Is acriter pugnat.</i>	Aquest lluita aferrissadament
adjectiu:	<i>Is miles acriter pugnat.</i>	Aquest soldat lluita aferrissadament

*is ea id* es feia servir:

*is ea id* és un demostratiu gramatical i es fa servir

- per referir-se a una persona o cosa ja esmentades (pronom anafòric):

*Venit pater... Is dixit..*

Va venir el pare... Ell va dir...

- com a simple pronom personal de 3a persona:

*Eum adit.*

Es dirigeix a ell.

*Eos invadunt.*

Els ataquen.

*Eum uidi.*

Vaig veure'l.

*Eam diligit*

L'estima.

*Ei nocet*

El perjudica.

- En relació amb els altres demostratius, cal destacar com a tret característic del demostratiu *is ea id* la presència del morfema -s en el nominatiu singular masculí.
- Les formes *ei* del nominatiu masculí plural masculí
- i *eis* del datiu i ablatiu plural

es poden presentar

- assimilades: *ii < ei* / *iis < eis*

- i fins i tot contretes: *i < ei* / *is < eis*



ipse ipsa ipsum

ell mateix, ella mateixa, allò mateix

pronom:	<i>Iipse uenit.</i>	Ell mateix va venir.
adjectiu:	<i>Caesar ipse uenit.</i>	Va venir el propi Cèsar.

- *ipse* està format probablement de *is* i de la partícula *-pse*, que és allò que es declina, com succeeix amb *is-te*.
- En comparació amb els altres demostratius, un tret característic del demostratiu *ipse ipsa ipsum* la presència del morfema *-m* en el nominatiu i acusatiu singular neutre (com passa en els adjectius de tres terminacions del tipus *...us -a -um* com ara *bonus -a -m*)
- El demostratiu *ipse ipsa ipsum* va donar lloc a l'article salat del català baleàric: *es nin (ipse puer) / sa nina (ipsa puella)*.

idem eadem idem

el mateix, la mateixa, el mateix

pronom:	<i>Eadem fecimus.</i>	Vam fer el mateix.
adjectiu:	<i>Easdem res fecimus.</i>	Vam fer les mateixes coses.

- El demostratiu *idem eadem idem* és un compost format pel demostratiu anafòric *is ea id* i la partícula identificativa indeclinable *-dem*; per tant, només es flexiona el primer element.
- El nominatiu singular masculí *idem*  
és el resultat de l'evolució de la forma *\*is-dem*, que va patir primer un procés d'assimilació i després una simplificació.
- El nominatiu i acusatiu singular neutre *idem*  
és el resultat de la simplificació de la forma *\*id-dem*.
- L'acusatiu singular masculí i femení *eun-dem* i *ean-dem*
- i el genitiu plural masculí i neutre *eorundem* i femení *earundem*  
presenten *-n-* davant la partícula *-dem* com a conseqüència d'un procés d'assimilació (*-nd-* < *-md-*)
- Les formes *eidem* del nominatiu masculí plural
- i *eisdem* del datiu i ablatiu plural es poden presentar  
(com passa amb les formes *ei* i *eis* del demostratiu *is ea id*)
  - assimilades:                    *iidem* < *eidem*                    /                    *iisdem* < *eidem*
  - i fins i tot contretes:        *idem* < *eidem*                    /                    *isdem* < *eisdem*

Ús de *idem* i *ipse*

Entre *idem* i *ipse* hi ha generalment la mateixa diferència que en català entre 'el mateix' i 'ell mateix'.

*idem* - significa 'el mateix', i el segon element (*-dem*) reforça la idea de identitat.

- es refereix generalment a alguna cosa ja esmentada, o que tot seguit s'esmentarà

*M. Petreius, eiusdem legionis centurio, occidit.*

Ha mort Marc Petreu centurió de la mateixa legió [abans esmentada].

- de vegades s'afegeix a un altre pronom per subratllar la idea d'identitat o de participació:

*Hic idem* Aquest mateix

*Ille idem* Aquell mateix

*Amicus est tamquam alter idem.* Un amic és com un altre jo.

- serveix per afegir a un nom, que ja ha estat qualificat, una nova qualificació

anàloga (= a més / també / al mateix temps) o contrària (= en canvi / al contrari):

*Vir bonus idemque modestus* Home bo i alhora modest

*Musici erant quondam iidemque poetae.* En altre temps els músics eren al mateix temps poetes.

*ipse* - significa 'ell mateix' (i no d'altres): l'ésser al qual es refereix es contraposa totalment a la resta.

- ha de traduir-se en català mitjançant paraules i girs com ara *mateix, sol, per ell mateix, en persona, per la seva banda, ...*

*In ipso templo* Al temple mateix

*Virtus placte ipsa.* La virtut agrada per si mateixa.

*Iipse te laudat* Ell, per la seva banda, t'elogia

*Ipsa spes* La sola esperança

*Iipse Caesar* Cèsar en persona

*Valvae se ipsae aperuerunt.* Les portes es van obrir totes soles.

- L'adverbi

L'adverbi és una categoria gramatical indeclinable que es pot relacionar

- amb el verb, normalment complint la funció complement circumstancial d'algun tipus concret (CC...):

*Longe abest.*                      Està lluny

- amb l'adjectiu, i aleshores compleix la funció de complement de l'adjectiu (CA<sub>Adj</sub>):

*longe aliter*                      molt d'una altra manera

- amb un altre adverbi, i aleshores compleix la funció de complement de l'adverbi (CA<sub>Adv</sub>):

*longe diutissimus*              de llarg el més ric

En llatí, els adverbis són formes fossilitzades que remunten morfològicament als següents tipus de paraules :

- adjectius,                      com ara l'adverbi *longe*, 'de llarg'                      derivat de *longus -a -um*
- substantius,                      com ara l'adverbi *partim*, 'en part',                      antic acusatiu de la paraula *pars partis*
- pronoms,                      com ara l'adverbi *illic*, 'allí'                      derivat de l'adjectiu / pronom demostratiu *ille*
- verbs,                      com ara *uidelicet*, 'evidentment'                      derivat de *uidere licet* (és lícit veure > es pot veure)

Des del punt de vista semàntic, els adverbis es poden classificar en diversos tipus:

- Adverbis de mode                      Responen a la pregunta *com?*

La majoria deriven d'adjectius, i solen acabar

en ...e	en ...o	en ...ter
<i>longe</i> de llarg	<i>subito</i> de sobte	<i>acriter</i> durament
<i>facile</i> fàcilment	<i>cito</i> ràpidament	<i>celeriter</i> ràpidament
<i>forte</i> casualment	<i>fortuito</i> fortuïtament, casualment	<i>fortiter</i> fortament
<i>bene</i> bé		<i>violenter</i> violentament

- Adverbis de lloc

Responen a les preguntes *on?* / *cap a on?* / *des d'on?* / *per on?*

Per exemple:

<i>hic</i> aquí	<i>huc</i> cap aquí	<i>hinc</i> des daquí	<i>hac</i> per aquí
<i>ibi</i> allí	<i>foras</i> cap a fora;	<i>inde</i> d'allà	

<i>intro</i> dintre	<i>infra</i> a sota	<i>supra</i> a sobre	<i>procul</i> lluny
------------------------	------------------------	-------------------------	------------------------

- Adverbis de temps

Responen a la pregunta *quan?* / *en quin moment?*

Per exemple:

<i>hodie</i> avui	<i>heri</i> ahir	<i>cras</i> demà	<i>diu</i> de dia	<i>noctu</i> de nit
<i>nunc</i> ara	<i>tunc</i> aleshores	<i>olim</i> en altre temps	<i>semper</i> sempre	<i>numquam</i> mai

- Adverbis de quantitat      Responen a la pregunta *quant?* o *aproximadament quant?*      Per exemple:

<i>magis</i> més	<i>minus</i> menys	<i>satis</i> bastant
<i>circiter</i> aproximadament	<i>fere</i> gairebé	<i>uix</i> amb prou feines

- Adverbis d'afirmació

<i>certe</i> certament	<i>recte</i> correcte	<i>ita</i> així	<i>sic</i> [> Sí.] així
---------------------------	--------------------------	--------------------	----------------------------

Aquests adverbis són en principi de mode o manera, però es fan servir com a adverbis d'afirmació per corroborar alguna cosa ja dita per algú o per respondre alguna pregunta formulada per un altre quan és possible sobreentendre una resposta més llarga que inclouria una forma verbal; de fet, la resposta més neutra o sense cap matís d'èmfasi consisteix a emprar el mateix verb de la pregunta.

- |  |  |
|--|--|
| <p>A    – <i>Illud fecisti?</i><br/>– Has fet allò?</p> <p>B    – <i>Feci.</i><br/>– Ho he fet. &gt; Sí.</p> | <p>A    – <i>Hi pueri pigri sunt, nonne?</i><br/>– Aquest nens són mandrosos, no [és així]?</p> <p>B    – <i>Certe.</i>      &lt;      <i>Certe sunt.</i>      Certament ho són.</p> <p>B    – <i>Recte.</i>      &lt;      <i>Recte dicis.</i>      Correctamnet ho dius.</p> <p>B    – <i>Ita.</i>          &lt;      <i>Ita est, impigri sunt.</i>      Així és, són mandrosos.</p> <p>B    – <i>Sic.</i>          &lt;      <i>Sic est, impigri sunt.</i>      Així és, són mandrosos.</p> |
|--|--|

- Adverbis de negació

<i>non</i>	<i>ne</i>	<i>haud</i>
no	no	no

*Non* es fa servir per a accions reals, i per tant apareix amb el verb en mode indicatiu.

*Ne* es fa servir per a prohibicions i desitjos, i per tant apareix amb el verb en mode subjuntiu.

*Haud* es fa servir per negar només la paraula que segueix.

*Hoc non feci.*

No he fet això.

*Hoc ne facias.*

No facis això.

*Vtinam ne hoc facias.*

Tant de bo no facis això.

*Haud impune hoc feceris.*

No impunement faràs això. > No faràs això impunement.



## FLEXIÓ VERBAL

- El subjuntiu

Així com l'indicatiu expressa una acció real i objectiva, el subjuntiu la indica com a existent en el pensament o la voluntat del qui parla, i per tant és el mode que es fa servir -tant en llatí com en català- per a l'expressió de les exhortacions, els desitjos, les suposicions, els dubtes, etc.; per exemple:

Ordre: *No surtis.*

Desig: *Tant de bo ho aconseguissis.*

Suposició: *T'agradi o no, ho faré.*

A més, el subjuntiu és un mode molt usat en les oracions subordinades, tant en les adjectives o de relatiu (que hom veurà en el Lliurament 5) com en les substantives o completives amb conjunció i en les adverbials o circumstancials (que hom veurà en Llatí II).

Substantiva: *Vull que ho facis ara mateix.*

Adjectiva: *Necessitem una casa que tingui tres habitacions.*

Adverbial: *Anirem d'excursió, encara que plogui.* (concessiva)

En llatí no existeix el futur en el mode subjuntiu, el qual comprèn per tant quatre temps (i no sis com l'indicatiu): el present i el pretèrit imperfect, formats amb el tema de present (i abreujats *pres SUBJ* i *impf SUBJ*), i el pretèrits perfect i plusquamperfect, que es formen amb el tema de perfect (i abreujats *pf SUBJ* i *plpf SUBJ*).

- **El present de subjuntiu**

El present de subjuntiu es forma mitjançant els morfemes temporals-modals *-a-* i *-e-*, que s'afegeixen al tema de present abans de les terminacions de persona,

- *-a-* en les conjugacions 2a, 3a i 4a però no en la 1a:

*dele-a-t / dormi-at / leg-at- / capi-a-t*

- *-e-* en la 1a conjugació, que només en aquest temps perden la vocal *a* final del seu tema de present:

*paret < par(a)-e-t*

D'aquesta manera hi ha una oposició pel que fa al present de subjuntiu

entre la 1a conjugació, on apareix sempre el so *e*:

*paret* >

i les altres conjugacions, on apareix sempre el so *a*:

< *deleat*      *dormiat*      *capiat*

oposició aquest que també es dona en les tres conjugacions del castellà,

entre la 1ª conjugació d'una banda i les conjugacions 3a i 4a d'altra banda:

*prepare* >< *destruya*      *duerma*      *coja*

però no en les tres conjugacions del català,

que sempre presenta el so *i* en el seu present de subjuntiu:

*prepari*      *destruexi*      *dormi*      *agafi*

D'altra banda, s'ha de tenir en compte per a les conjugacions 3a i 4a

que les persones 1a singular del futur imperfect d'indicatiu i del present de subjuntiu presenten la misma forma,

mentre que la resta de persones d'aquests dos temps i del present d'indicatiu sí permeten distingir clarament entre si aquests tres temps perquè presenten sons vocàlics diferents:

En el present es fa servir la marca temporal *-a* en totes les conjugacions excepte en la primera, que usa una *-e* per evitar coincidir amb el present d'indicatiu. Aquest mateix fet es dona en castellà, on trobem *diga, caiga...*, però *ame, estu- die*, etc.

1a conjugació	2a conjugació	4a conjugació	3a conjugació	3a conjug mixta
---------------	---------------	---------------	---------------	-----------------

<b>pres IND</b>	1a sg	paro < para-o	moneo	dormio	lego	rapio
	3a sg	parat	monet	dormit	legit	rapit
	3a pl	parant	monent	dormiunt	legunt	rapiant

<b>pres SUBJ</b>	1a sg	parem < para-e-m	moneam	dormiam	legam	rapiam
	3a sg	paret	moneat	dormiat	legat	rapiat
	3a pl	parent	moneant	dormiant	legant	rapiant

<b>fut impf</b>	1a sg	parabo	monebo	dormiam	legam	rapiam
	3a sg	parabit	monebit	dormiet	leget	rapiet
	3a pl	parabunt	monebunt	dormient	legent	rapient

**pres**

1a conjugació	2a conjugació	4a conjugació	3a conjugació	3a conjug mixta	conjug irregular
---------------	---------------	---------------	---------------	-----------------	------------------

**SUBJ**

1a sg	<i>par<u>em</u></i>	<i>mon<u>eam</u></i>	<i>dormi<u>am</u></i>	<i>leg<u>am</u></i>	<i>rap<u>iam</u></i>	sim
2a sg	<i>par<u>es</u></i>	<i>mon<u>eas</u></i>	<i>dormi<u>ias</u></i>	<i>leg<u>as</u></i>	<i>rap<u>ias</u></i>	sis
3a sg	<i>par<u>et</u></i>	<i>mon<u>eat</u></i>	<i>dormi<u>iat</u></i>	<i>leg<u>at</u></i>	<i>rap<u>iat</u></i>	sit
1a pl	<i>par<u>emus</u></i>	<i>mon<u>eamus</u></i>	<i>dormi<u>iamus</u></i>	<i>leg<u>amus</u></i>	<i>rap<u>iamus</u></i>	simus
2a pl	<i>par<u>etis</u></i>	<i>mon<u>eatis</u></i>	<i>dormi<u>iatis</u></i>	<i>leg<u>atis</u></i>	<i>rap<u>iatis</u></i>	sitis
3a pl	<i>par<u>ent</u></i>	<i>mon<u>eant</u></i>	<i>dormi<u>iant</u></i>	<i>leg<u>ant</u></i>	<i>rap<u>iant</u></i>	sint

	^	^	^	^	^	^
par(a)-e-m	mone-a-m	dormi-a-m	leg-a-m	rap-i-a-m	s-i-m	
par(a)-e-s	mone-a-s	dormi-a-s	leg-a-s	rap-i-a-s	s-i-s	
par(a)-e-t	mone-a-t	dormi-a-t	leg-a-t	rap-i-a-t	s-i-t	
par(a)-e-mus	mone-a-mus	dormi-a-mus	leg-a-mus	rap-i-a-mus	s-i-mus	
par(a)-e-tis	mone-a-tis	dormi-a-tis	leg-a-tis	rap-i-a-tis	s-i-tis	
par(a)-e-nt	mone-a-nt	dormi-a-nt	leg-a-nt	rap-i-a-nt	s-i-nt	

- L'imperfet de subjuntiu

El pretèrit imperfecte de subjuntiu es forma mitjançant el morfema temporal-modal *-re-*, que s'afegeix al tema de present abans de les terminacions de persona:

*para-re-t* : [ell /ella] preparés

Aquest morfema temporal-modal procedeix d'un antic infix *-se-*, que en trobar-se en posició intervocàlica va passar per rotacisme a *-re-*:

*para-re-t* < *para-se-t*

Aquest canvi, però, no es va produir per al verb *sum*, en el qual l'infix no es troba entre vocals sinó entre consonants, final del tema de present *es-* i la inicial o única de les terminacions de persona:

*esset* = *es-se-t* [ell /ella] fos / estigués

*essetis* = *es-se-tis* fossiu / estiguéssiu

A més d'aquest morfema-temporal *-re-* s'afegeix -també abans de les terminacions de persona- una vocal d'unió *-e-*

- en els verbs de la 3a conjugació,

que tenen el tema de present acabat en consonant:

*leg-e-re-t* [ell /ella] llegís

- en els verbs de la 3a conjugació mixta,

que només en aquest temps perden la vocal *i* breu final del seu tema de present:

*cap-e-re-t* [ell /ella] agafés

no \* *capi-ret*

ni \* *capi-e-re-t*

**impf**

1a conjugació	2a conjugació	4a conjugació	3a conjugació	3a conjug mixta	conjug irregular
---------------	---------------	---------------	---------------	-----------------	------------------

**SUBJ**

1a sg	<i>par<u>ar</u>em</i>	<i>mon<u>er</u>em</i>	<i>dorm<u>i</u>rem</i>	<i>leg<u>er</u>em</i>	<i>rap<u>er</u>em</i>	essem
2a sg	<i>par<u>ar</u>es</i>	<i>mon<u>er</u>es</i>	<i>dorm<u>i</u>res</i>	<i>leg<u>er</u>es</i>	<i>rap<u>er</u>es</i>	esses
3a sg	<i>par<u>ar</u>et</i>	<i>mon<u>er</u>et</i>	<i>dorm<u>i</u>ret</i>	<i>leg<u>er</u>et</i>	<i>rap<u>er</u>et</i>	esset
1a pl	<i>par<u>ar</u>emus</i>	<i>mon<u>er</u>emus</i>	<i>dorm<u>i</u>remus</i>	<i>leg<u>er</u>emus</i>	<i>rap<u>er</u>emus</i>	essemus
2a pl	<i>par<u>ar</u>etis</i>	<i>mon<u>er</u>etis</i>	<i>dorm<u>i</u>retis</i>	<i>leg<u>er</u>etis</i>	<i>rap<u>er</u>etis</i>	essetis
3a pl	<i>par<u>ar</u>ent</i>	<i>mon<u>er</u>ent</i>	<i>dorm<u>i</u>rent</i>	<i>leg<u>er</u>ent</i>	<i>rap<u>er</u>ent</i>	essent

para-se-m	mone-se-m	dormi-se-m	leg-e-se-m	rap-e-se-m	es-se-m
para-se-s	mone-se-s	dormi-se-s	leg-e-se-s	rap-e-se-s	es-se-s
para-se-t	mone-se-t	dormi-se-t	leg-e-se-t	rap-e-se-t	es-se-t
para-se-mus	mone-se-mus	dormi-se-mus	leg-e-se-mus	rap-e-se-mus	es-se-mus
para-se-tis	mone-se-tis	dormi-se-tis	leg-e-se-tis	rap-e-se-tis	es-se-tis
para-se-nt	mone-se-nt	dormi-se-nt	leg-e-se-nt	rap-e-se-nt	es-se-nt

## SINTAXI

- **Complements circumstancials de temps**

Els sintagmes que en una oració indiquen uan circumstància de temps reben en l'anàlisi sintàctica la denominació de complements circumstancials de lloc (CCL), que es classifiquen en els tipus següents, anomenats amb l'adverbi interrogatiu o l'expressió interrogativa que es farien servir a l'hora de preguntar per una o altra circumstància temporal específica.

CCT	<i>quando</i>	quan / en quin moment?
CCT	<i>quanto ante</i>	quant de temps abans?
CCT	<i>quanto post</i>	quant de temps després?
CCT	<i>quo temporis interuallo</i>	amb quin interval de temps? cada quant de temps?
CCT	<i>quoties in tempore spatio</i>	quantes vegades en un espai [determinat] de temps?
CCT	<i>quanto tempore</i> <i>intra quod tempus</i>	en quant de temps?      al cap de quant de temps? dins de quant de temps?
CCT	<i>quamdiu</i>	(durant / per) quant de temps?
CCT	<i>ex quo tempore</i>	des de quin moment? des de quan?
CCT	<i>quam dudum</i>	quant de temps fa?
CCT	<i>quousque</i> <i>in quod tempus</i>	fins quan? fins a quin moment?

Per a l'expressió d'un o altre d'aquests diversos tipus de CCT, hom pot trobar

- un SN, o sintagma nominal, constituït per un substantiu, amb o sense adjectius o complements, i precedit o seguit en alguns tipus d'un adverbi (que de vegades també apareix intercalat quan el SN consta de dos o més elements)
- un SPrep, o sintagma preposicional
- un SAdv, o sintagma adverbial, constituït per un adverbi de temps (amb o sense complements)

Pel que fa als dos primers tipus de sintagma, i com a norma general

- l'acusatiu indica la duració
- l'ablatiu indica el moment



CCT quando

quan? / en quin moment?

Quan es desitja expressar el moment o l'època en que s'esdevé alguna cosa, es fa servir l'ablatiu no precedit de preposició, que sol ser el d'algun substantiu –com en els altres tipus de CCT– que en el seu significat ja inclou la noció de temps: *hora, dies, mensis, annus, nox*, etc. <sup>(2)</sup>

*Quando sol altissimus est? Hora sexta vel meridie.*

Quan es troba el sol més alt? A l'hora sexta o migdia.

*Die quinto decimo post lunam novam luna plena est.*

El dia quinzè després de la lluna nova hi ha lluna plena.

*Nocte sol non lucet, sed luna et stellae lucent.*

De nit el sol no brilla, però la lluna i els estels [sí] brillen.

*Aestate dies longi sunt.*

A l'estiu el dies són llargs.

*Tempore antiquo Martius mensis primus erat.*

En els temps antics el mes de març era el primer.

---

<sup>2</sup> Un ús molt freqüent d'aquest *ablatiuus temporis* es troba en la forma d'expressar les dates claus del mes:

*Scribendam Tusculi Kalendis Iuniis.*

[Jo] Escrivia [aquesta carta] a Túscol en les calendes de juny.

(Es tracta de la manera com es posava data a les cartes.)

CCT **quanto ante**

quant de temps abans?

A la pregunta *quant de temps abans?* es respon

- o bé amb ablatiu seguit de l'adverbi *ante*
- o bé amb l'adverbi *ante* seguit d'acusatiu <sup>(3)</sup>

*Decem annis ante apud parentes nostros habitabamus.*

Deu anys abans / Deu anys enrera vivíem amb els nostres pares.

*Ante decem annos Iulius pater familias non erat.*

Deu anys abans / Deu anys enrera Juli no era pare de família.

(No 'abans de deu anys', que es referiria al futur.).

CCT **quanto post**

quant de temps després? / després de quant de temps? / al cap de quant de temps?

A la pregunta *quant de temps després?* o *després de quants temps?* es respon

- o bé amb ablatiu seguit de *post*
- o bé amb *post* seguit d'acusatiu

*Anno post Iulius et Aemilia coniuges erant.*

Un any després / Després d'un any / Al cap d'un any

Juli i Emília ja estaven casats.

*Post paucos menses novus infans in cunis erit.*

Després de pocs mesos / Pocs mesos després / Al cap de pocs mesos

hi haurà un nou nen en el bressol.

---

<sup>3</sup> Hom troba sovint la expressió *ante diem* + numeral ordinal per indicar una data concreta en relació amb les dates clau del mes (*kalendae, nonae i idus*):

*Ante diem octauum kalendas Iulias.*

El dia octau abans de les calendes de juliol.

La fórmula abreujada és *a. d. VIII kal. Iul.*

CCT *quo temporis intervallo*

amb quin interval de temps? / cada quant de temps?

A la pregunta "cada quant de temps té lloc una acció?" es respon en amb un adjectiu numeral ordinal en ablatiu no precedit de preposició i acompanyat de l'adjectiu indefinit *quisque*:

*Hoc tertio quoque die faciam.*

Faré això cada tres dies.

(Literalment 'cada [*quisque*] tercer dia'.)

CCT *quoties in temporis spatio*

quantes vegades en un espai [determinat] de temps?

La resposta s'expressa amb el sintagma *in* + ablatiu precedit d'un adverbi numeral com *semel*, *bis*, *ter*... (un cop, dos cops, tres cops) .

*Agricolae qui agros prope Nilum flumen colunt bis terve in anno metere possunt.*

Els pagesos que conreen els camps prop del Nil poden collir

dues o tres vegades en un any > dues o tres vegades l'any.

CCT **quanto tempore**

en quant de temps?

El temps emprat per realitzar una acció s'expressa mitjançant l'ablatiu no precedit de preposició:

*Hic celer tabellarius idem iter quindecim fere diebus conficere potest.*

Aquest ràpid missatger pot fer el mateix recorregut

en quinze dies més o menys / en quinze dies aproximadament / en uns quinze dies.

*Graeci decem annis Troiam ceperunt.*

Els grecs van conquerir Troia en deu anys.

**intra quod tempus**

dins de quant de temps?

Per expressar el període de temps dins del qual o al cap del qual tindrà lloc un fet o s'esdevindrà alguna cosa es fa servir l'acusatiu precedit de la preposició *intra*.

*Intra paucos dies novus infans in familia erit.*

Dins de pocs dies hi haurà un nou nen en la família.

CCT quamdiu

durant quant de temps?

La duració en el temps s'expressa

- o bé amb acusatiu no precedit de preposició
- o bé (mensy sovint) amb acusatiu precedit de la preposició *per*:

*Homo sanus nonaginta vel etiam centum annos vivere potest.*

Un home sa pot viure noranta o fins i tot cent anys.

*Per complures menses vix tempus habuit ad dormiendum.*

Per molts mesos / Durant molts mesos a penes vaig tenir temps per dormir.

CCT *ex quo tempore*

des de quin moment? / des de quan?

Quant de temps fa que dura una acció s'expressa en acusatiu sense preposició i acompanyat d'un adjectiu numeral cardinal, i sovint també de l'adverbi de temps *iam*.

*Sol duos (iam) menses cotidie lucet a mane usque ad vesperum.*

(Ja) fa dos mesos que el sol brilla cada dia des del matí fins al vespre.

< El sol (ja) [per espai de] dos mesos brilla cada dia des del matí fins al vespre.

Si l'adjectiu numeral no és cardinal sinó ordinal i hom tradueix fent servir l'expressió *des de fa* seguida d'un adjectiu numeral cardinal aleshores aquest ha de ser una unitat inferior al numeral ordinal llatí.

*Tertium (iam) annum Marcus Diodorum magistrum audit.* (

Des de fa (ja) dos anys Marc assisteix a les lliçons del mestre Diodor.

< (Ja) per tercer any Marc assisteix a les lliçons del mestre Diodor.

CCT quam dudum

quant de temps fa?

A la pregunta *quant de temps fa* (que alguna cosa va passar)? es respon

- o bé amb acusatiu precedit de l'adverbi *abhinc*

- o bé amb acusatiu precedit de *ante*

i també precedit (o no) de l'adjectiu demostratiu *hic, haec, hoc*

- o bé (menys sovint) amb ablatiu no precedit de preposició

i aleshores la frase ha de ser negativa

*Hanc epistulam scripsi abhinc uiginti dies.*

Aquesta carta la vaig escriure fa vint dies.

La idea que subjau a l'ús de l'adverbi ab·hinc és

'comptant des d'aquest moment [ab] vint dies cap al passat [hinc].'

*Hanc epistulam scripsi ante (hos) uiginti dies.*

Aquesta carta la vaig escriure fa vint dies.

La idea que subjau és

'abans de vint dies transcorreguts des d'aleshores'

'abans d'aquests vint dies transcorreguts des d'aleshores'

*Epistulas multis annis non scribo.*

Fa molts anys que no escric cartes.

CCT **quousque** [= *quo* + *usque*] / **in quod tempus**  
fins quan? / fins a quin moment?

Per expressar la circumstància *fins quan*, es fa servir l'acusativo precedit de la preposició *in*.

*In crastinum!*

Fins demà!

Aquesta mateixa construcció es fa servir en les expressions de temps associades a una invitació:

*Iulius amicos ad cenam in posterum diem invitavit.*

Juli va convidar els amics a sopar l'endemà.

Per indicar fins quan es perllonga una acció o un període de temps determinat es pot emprar l'acusatiu precedit de *ad* o de *usque ad*

*Laborabimus a mane ad uesperum.*

*Laborabimus a mane usque ad uesperum.*

Treballarem des del matí fins al vespre.

*Dies est tempus a mane ad uesperum.*

*Dies est tempus a mane usque ad uesperum.*

El dis és el temps [que transcorre] des del matí fins al vespre.